

Стацюк Р. В.,
здобувач Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України

СПЕЦИФІКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню територіальної диференціації військової термінології сучасної арабської літературної мови. У роботі здійснено спробу системного аналізу основних видів територіальної диференціації військової термінології, розглянуто причини її розвитку, проаналізовано основні групи термінів-реалій, що функціонують в арабській військовій терміносистемі.

Ключові слова: сучасна арабська літературна мова, військова термінологія, територіальна диференціація, терміни-реалії.

Постановка проблеми. Територіальна варіантність на лексичному рівні стала природним наслідком поширення арабської літературної мови на великих територіях зі специфічними для окремих регіонів умовами природного середовища, відмінностями предметів матеріальної культури та історично сформованих понять і звичаїв. Крім того, зіграли свою роль різноманітність мовних контактів та використання одного й того ж арабського лексичного матеріалу для позначення різних понять.

Відмінності в словниковому складі літературної мови в різних арабських країнах проявляються особливо різко в області спеціальної лексики. Не стала винятком й арабська військова термінологія, яка є лише частиною, особливим пластом словникового складу арабської літературної мови. Тому вона розвивається та поповнюється за тими ж законами, відповідно до яких відбувається розвиток і поповнення інших лексичних шарів арабської літературної мови.

Феномен неоднорідності арабської військової термінології як сукупності військових термінів, що обслуговують військову сферу всіх арабських країн, з точки зору просторових кордонів їх функціонування був предметом розгляду в цілій низці робіт як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів [1, с. 14; 2, с. 47–62; 3, с. 110–114]. Однак один з основних недоліків цих досліджень полягає у відсутності диференційованого підходу до вивчення регіональних військових термінологій. Наприклад, під час розгляду явища синонімії в один синонімічний ряд ставили терміни, які використовуються у військових термінологіях армій різних арабських країн. Таким чином, синонімами вважали терміни *حُطَّة*, *تَكْتِيكٌ* – «тактика», але термін *تَكْتِيكٌ* вживається лише в єгипетській армії, а термін *حُطَّة* – лише в сирійській.

Мета статті полягає в побудові науково-обґрунтованої класифікації територіальної диференціації військової термінології арабської літературної мови, що в подальшому сприятиме уніфікації військових термінів різних арабських країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна арабська військова термінологія в значній частині являє собою неологізми, що виникли в другій половині ХХ століття, коли в багатьох арабських країнах відбувались військові реформи. У цей період було запроваджено нові військові статuti, у яких значне число колишніх арабських і тюркських термінів було за-

мінене на нову військову лексику (насамперед військові звання й тактична термінологія) [4, с. 163].

Специфіка військової справи як особливої сфери людської діяльності визначає особливість військової термінології, яка полягає в тому, що до неї, окрім вимоги точності, висувається вимога загальнодоступності для широких мас людей. Тому серед основних вимог до військових та військово-технічних термінів на першому місці стоять вимоги бути ясними, простими та зрозумілими. Унаслідок цього значний відсоток в арабській військовій термінології становлять мотивовані терміни, логічно обґрунтовані, тобто такі, що передають чітке уявлення про явище або предмет, які вони позначають [5, с. 38].

Під час розгляду військової термінології арабської мови необхідно враховувати два аспекти:

а) загальне, характерне для військової термінології будь-якої арабської армії. До загального пласту військових термінів належать терміни, що позначають загальні поняття військової справи та входять до основного словникового складу арабської літературної мови. Сюди можна віднести терміни типу *حَرْبٌ* – «війна», *مَعْرَكَةٌ* – «бій», *جَيْشٌ* – «армія», *دِفَاعٌ* – «оборона», *أَسْطُولٌ* – «флот», *سِلَاحٌ* – «зброя», *بُنْدُقِيَّةٌ* – «рушниця». Ці терміни загальновідомі та не потребують пояснення, адже вони загальноживані та зрозумілі для будь-якої освіченої людини;

б) специфічне, характерне для військової термінології армій різних арабських країн. Це специфічне полягає в складі військової термінології кожної країни та виражається в територіальній невідповідності між термінами.

Військова термінологія відбиває усі зміни, що відбуваються в області військової справи, а нині арабські країни знаходяться в різних умовах історичного розвитку; військова справа в кожній з них розвивається різними темпами. Цим і пояснюється поява військових термінів, що відрізняються один від одного, хоча й позначають однакові поняття. М. Аш-Шихабі із цього приводу констатує: «Розбіжності в науковій термінології стали хворобою нашої мови. Ця хвороба розвивається та стає більш небезпечною в міру того як розвивається культура в арабських країнах» [2, с. 65].

Розбіжності в регіональній військовій термінології бувають настільки значними, що це іноді унеможливує взаєморозуміння й взаємодію між арміями арабських країн. Так, більшість військових посібників використовується лише в тих країнах, де вони видавалися. Військові коледжі й інші військові навчальні заклади конкретної арабської держави готують офіцерів і сержантів лише для власної армії. Якщо ж у такому навчальному закладі навчався військовослужбовець іншої країни, то після повернення на батьківщину він, як правило, повинен проходити ґрунтовну перепідготовку, що часом не відрізняється від тієї, яку проходить випускник іноземного військового навчального закладу. Офіцери, які проходять вишкіл в армії іншої арабської країни, часто не розуміють багато військово-технічних термінів і змушені звертатися

за відповідними роз'ясненнями до військовослужбовців цієї армії [2, с. 38].

Серед основних причин територіальної диференціації військової термінології сучасної арабської літературної мови слід виділити такі:

- стан військової справи та військової науки;
- недостатня координація під час розробки нових термінів;
- використання різних способів і моделей термінотворення;
- вплив іншомовних запозичень.

Відмінності в складі військових термінологій різних арабських країн охоплюють усі сфери військової справи:

1) Найменування військових звань: «генерал-лейтенант» – *نقيب / يوزباشي* (Єгипет), *فريق أول* (Сирія), *فريق* (Ірак); «капітан» – *كابتن* (Єгипет), *رئيس / رؤساء* (Сирія), *رئيس / رؤساء* (Ірак); «майор» – *ميجور* (Єгипет), *رئيس* (Сирія), *رئيس* (Ірак).

2) Найменування деталей зброї: «детонатор» – *مفجر* (Єгипет), *صاعق* (Сирія), *صاعق* (Ірак); «ствол» – *ماسورة* (Єгипет), *سبطانة* (Сирія), *سبطانة* (Ірак); «набій» – *عوبة* (Єгипет), *حسوة* (Сирія), *حسوة* (Ірак).

3) Найменування озброєння: «автомат» – *بنديقية آلية* (Єгипет), *بنديقية رصاصية* (Сирія), *عدارة آلية* (Ірак); «балістична ракета» – *صاروخ* (Єгипет), *صاروخ باليستي* (Сирія), *صاروخ ذاتي الدفع* (Ірак); «бронетранспортер» – *حاملة جنود مدرعة* (Єгипет), *حاملة مدرعة* (Сирія), *حاملة مدرعة* (Ірак).

4) Найменування установ, управлінь, служб і родів військ: «війська зв'язку» – *قوات الإشارة* (Єгипет), *مخابرات* (Сирія), *قوات* (Ірак); «генеральний штаб» – *أركان الحرب* (Єгипет), *هيئة* (Сирія), *أركان الحرب* (Ірак); «пункт управління вогнем» – *مركز إدارة النيران* (Єгипет), *مركز قيادة النيران* (Сирія), *مركز سيطرة على النار* (Ірак).

5) Найменування частин та підрозділів: «відділення» – *جماعة* (Єгипет), *جماعة* (Сирія), *حصيرة* (Ірак); «група» – *عصير* (Єгипет), *جماعة* (Сирія), *مجموعة* (Ірак); «дивізіон» – *كتيبة* (Єгипет), *كتيبة* (Сирія), *فوج* (Ірак).

На основі класифікації, розробленої Б.А. Шитовим [6, с. 208–212], у цьому дослідженні ми пропонуємо таку класифікацію територіальної диференціації військової термінології сучасної арабської літературної мови:

1. Номенклатурна термінологічна диференціація – обумовлена невідповідністю корпусу предметів і понять у різних арабських країнах. Наслідком такої диференціації виступає наявність групи термінів, що позначають предмети та поняття, характерні для одних арабських країн, але відсутні в інших. Такі терміни можуть бути охарактеризовані як внутрішньоарабські терміни-реалії на відміну від термінів-реалій, що виявляються під час зіставлення арабської мови з іншою, наприклад українською мовою.

У вітчизняній філології лінгвістичний термін «реалія» трактується як лексична одиниця, що позначає предмет цієї культури, який не має відповідника в культурі, що зіставляється [7, с. 95; 8, с. 47; 9, с. 463; 10, с. 7]. З огляду на це під арабськими військовими реаліями ми пропонуємо розуміти ті лексичні одиниці, які безпосередньо відображають національну специфіку розвитку збройних сил, озброєння, бойової техніки, тактики та стратегії арабських країн, особливості їх військово-економічного та військово-політичного розвитку.

У результаті структурного аналізу військової терміносистеми нам вдалося визначити такі основні групи арабських термінів-реалій:

а) назви адміністративно-структурних одиниць збройних сил, наприклад: *الدرك الوطني* – «національна жандармерія» (Алжир); *إدارة المشاة* – «управління піхоти» (Єгипет);

б) найменування військових звань і посад: *وزير الدولة للإنتاج الحربي* – «державний міністр військової промисловості» (Єгипет); *وزير الدفاع والطيران* – «міністр оборони і авіації» (Саудівська Аравія);

в) терміни, що позначають реалії підготовки кадрів для збройних сил: *الكلية العسكرية للبنات* – «жіночий військовий коледж» (Сирія); *المدرسة الوطنية للمهندسين والتقنيين* – «національне військово-технічне училище» (Алжир);

г) терміни, що позначають реалії військової служби, життя та побуту військовослужбовців: *إجازة الحج* (вид відпустки, що надається військовослужбовцям у низці арабських країн) – «відпустка для здійснення паломництва»;

г) терміни, що позначають реалії військового законодавства та дисциплінарної практики: *مدة الخدمة الفاقدة* (час, що не зараховується до загального терміну служби в низці арабських країн, наприклад, час перебування на гауптвахті, у дисциплінарних підрозділах) – «час втраченої служби»;

д) назви предметів військового обмундирування, екіпірування, знаків розрізнення військовослужбовців: *عصنان من شجرة البن* (знак розрізнення на погонах верховного головнокомандувача збройних сил Ємену) – «гілки кавового дерева»;

е) найменування державних і військових нагород: *وسام الشرف العسكري* – «Орден військової честі» (Сирія).

2. Семантична термінологічна диференціація – виражається в невідповідності в термінах семантичних структур, що описуються семантичним трикутником і реалізується в трьох основних різновидах:

а) один і той же термін залежно від країни виражає різні поняття. Наприклад, термін *فوج* означає «полк» у Єгипті та Сирії, але «батальйон» в Іраку; термін *رئيس* означає «капітан» у Сирії та Іраку, але «майор» у Єгипті; термін *عريف* означає «сержант» в Іраку, але «молодший сержант» у Єгипті та Сирії;

б) одне й те ж поняття залежно від країни виражається різними термінами. Так, наприклад, поняття «вертоліт» у Єгипті виражається терміном *هليكوبتر*, у Сирії – *حوامة*, а в Іраку – *طائرة*; поняття «сторожовий корабель» у Єгипті та Сирії позначається терміном *سفينة الجراسة*, тоді як в Іраку зазначене поняття позначається терміном *سفينة الحماية*; поняття «гаубиця» в Єгипті виражається запозиченим терміном *هاوتزر*, у Сирії – *قذاف*, а в Іраку це поняття виражається терміном *مدفع القوس*.

в) один і той же термін залежно від країни виражає поняття, що не співпадають за своїм обсягом. Наприклад, термін *فأند* у Єгипті, Сирії, інших країнах означає всі командні посади, що описуються поняттям «командир, командувач», в Іраку – командні посади починаючи з командира дивізії.

3. Морфологічна термінологічна диференціація виражається в територіально-маркованому виборі терміна з відповідного морфологічного або словотворчого ряду. Як основа диференціації можуть виступати:

а) форми роду. Наприклад, поняття «кулемет» у Єгипті та Сирії позначається терміном *رشاش*, а в Іраку – формою жіночого роду того ж терміна – *رشاشة*; поняття «взвод» в Іраку позначається терміном *فصيل*, а в Єгипті та Сирії – формою жіночого роду того ж терміна – *فصيلا*; поняття «торпеда» в Єгипті позначається терміном *طوربيد*, а в Іраку – формою жіночого роду того ж терміна – *طوربيدة*;

б) форми множини. Наприклад, поняття «бригада» в Єгипті, Сирії та Іраку позначається терміном *لواء*, проте для передачі значення множини в Єгипті використовується форма *لواءات*, а в Сирії та Іраку – *الوية*; поняття «військовослужбовець» у Єгипті, Сирії та Іраку позначається терміном *عسكري*, проте для передачі

значення множини в Іраку використовується форма правильної множини عَسَاكِرُ, а в Сирії та Єгипті – عَسَاكِرُ; поняття «міномет» у Єгипті, Сирії та Іраку позначається терміном هَاوُزٌ, проте для передачі значення множини в Єгипті та Іраку використовується форма هَاوُزَاتٌ, а в Сирії – هَاوُزِيْنٌ;

в) форма однини та форма множини. Так, поняття «війська, сили» в найменуваннях видів збройних сил і родів військ в Іраку позначається формою однини – فُؤَةٌ, у Єгипті – формою множини того ж терміна فُؤَاتٌ, а в Сирії – іншою формою множини – فُؤَى.

4. Морфолого-синтаксична диференціація – виражається в співвідношенні термінів утворених від одного кореня, а також різних синтаксичних конструкцій:

а) однокорінні словотворчі форми. Наприклад, поняття «війська спецпризначення» в Єгипті виражається терміном فُؤَاتٌ مُتَخَصِّصَةٌ, у Сирії це поняття передається терміном فُؤَاتٌ اِخْتِصَاصِيَّةٌ, а в Іраку – فُؤَاتٌ خَاصَةٌ (спільний корінь خَصَّ); поняття «магазин (для патронів)» у Єгипті виражається терміном خَزْنَةٌ, а в Іраку та Сирії це поняття виражається терміном مَخْرَنٌ (спільний корінь خَرَنَ); поняття «розвідка» в Іраку та Сирії виражається терміном اِسْتِخْبَارَاتٌ, тоді як у Єгипті зазначене поняття виражається терміном مُخَابِرَاتٌ (спільний корінь خَبَرَ);

б) співвідношення генітивних та атрибутивних конструкцій. Наприклад, поняття «бойова машина піхоти» в Іраку виражається генітивною конструкцією مَرْكَبَةٌ قِتَالٌ, тоді як у Єгипті це поняття виражається атрибутивною конструкцією مَرْكَبَةٌ قِتَالِيَّةٌ; поняття «парашутно-десантна бригада» в Сирії виражається атрибутивною конструкцією لُؤَاءٌ مِطْلِيٌّ, тоді як у Єгипті зазначене поняття виражається генітивною конструкцією لُؤَاءٌ مِطْلَاتٌ; поняття «вогнева міць» у Єгипті виражається атрибутивною конструкцією فُؤَةٌ نِيرَانِيَّةٌ, а в Іраку таке поняття виражається генітивною конструкцією فُؤَةٌ نِيرَانٍ.

5. Графічна термінологічна диференціація – виражається в різному в залежності від країни графічному зображенні одних і тих самих термінів. Наприклад, термін, що виражає поняття «батарея (підрозділ)», у Сирії та Єгипті пишеться як بَطَارِيَّةٌ, а в Іраку – بَطْرِيَّةٌ; термін, що виражає поняття «стратегія» в Єгипті, Сирії пишеться як اِسْتِرَاطِيَّةٌ, однак в Іраку цей термін має дещо відмінне графічне вираження – سِنْرُاطِيَّةٌ; термін, що виражає поняття «ручний протитанковий гранатомет», у Сирії пишеться як اِرْبِي جِي, а в Єгипті – اِرْبِي جِيه.

6. Функціональна диференціація – ґрунтується на різному для країн співвідношенні між синонімічними військовими термінами та термінологічними словосполученнями. Наприклад, поняття «наступ» може виражатися термінами رُحْفٌ و هُجُومٌ. Проте якщо в іракських текстах частотність цих термінів у вказаному значенні приблизно однакова, то в єгипетських текстах другий термін є периферійним, рідковживаним. Поняття «босголовка» може виражатися термінами رَأْسٌ حَرْبِيٌّ و رَأْسٌ مُدْمَرَةٌ. Однак у сирійських та єгипетських текстах частіше вживається термін رَأْسٌ مُدْمَرَةٌ, на відміну від Іраку, де за частотністю вживання переважає термін رَأْسٌ حَرْبِيٌّ. Поняття «ручна граната» виражається такими термінами قَنْبَلَةٌ و رُمَانَةٌ. Проте в єгипетських та сирійських текстах превалює термін قَنْبَلَةٌ, тоді як в Іраку цей термін є периферійним, на відміну від терміна رُمَانَةٌ.

Висновки. Отже, аналіз лексичного матеріалу показав, що відмінності в складі військових термінологій сучасної арабської літературної мови охоплюють усі сфери військової справи: починаючи від найменування військових звань і закінчуючи найменуванням частин та підрозділів. Такі розбіжності бувають настільки значними, що іноді унеможливають взаєморозуміння й взаємодію між арміями різних країн. Серед основних

причин, що зумовлюють розвиток територіальної диференціації, слід виділити такі: стан військової справи та військової науки; недостатня координація під час розробки нових термінів; вплив іншомовних запозичень. Повноцінне окреслення всіх видів територіальної диференціації військової термінології арабської літературної мови сприятиме полегшенню процедури уніфікації військових термінів різних арабських країн.

Література:

1. Губанов Ю.П. Структурно-семантическая характеристика арабской военной терминологии : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю.П. Губанов. – М., 1973. – 37 с.
2. Губанов Ю.П. Лексикология и фразеология арабского языка / Ю.П. Губанов. – М. : Изд-во Воен. ин-та, 1977. – 144 с.
3. Шагаль В.Э. Языковой аспект национальных процессов в арабских странах / В.Э. Шагаль. – М. : Наука, 1987. – 248 с.
4. Белкин В.М. Арабская лексикология / В.М. Белкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 200 с.
5. Белкин В.М. Формирование словарного состава современного арабского литературного языка : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.22 / В.М. Белкин. – М., 1980. – 42 с.
6. Шитов Б.А. К проблеме определения учебного военно-терминологического минимума арабского языка / Б.А. Шитов // Союз переводчиков России. Ассоциация военных переводчиков. Научный альманах. – М., 1997. – № 1 (2). – С. 206–212.
7. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Изд-во «Международные отношения», 1975. – 240 с.
8. Влахос С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахос, С. Флорин. – М. : Изд-во «Международные отношения», 1980. – 342 с.
9. Конечкая В.П. Лексико-семантические характеристики языковых реалий / В.П. Конечкая // Великобритания: лингвострановедческий словарь. – М. : Русский язык, 1980. – С. 463–466.
10. Томахин Г.Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка) : автореф. дис. ... докт. филол. наук / Г.Д. Томахин. – М., 1984. – 32 с.

Стацюк Р. В. Специфика территориальной дифференциации военной терминологии современного арабского литературного языка

Аннотация. Статья посвящена исследованию территориальной дифференциации военной терминологии современного арабского литературного языка. В работе предпринята попытка системного анализа основных видов территориальной дифференциации военной терминологии, рассмотрены причины ее развития, проанализированы основные группы терминов-реалий, функционирующих в арабской военной терминосистеме.

Ключевые слова: современный арабский литературный язык, военная терминология, территориальная дифференциация, термины-реалии.

Statsyuk R. The particularity of the territorial differentiation of the military terminology of modern standard Arabic

Summary. The article is dedicated to the problem of the territorial differentiation of the military terminology in modern standard Arabic. This work has been an attempt to systematically analyze some main types of the territorial differentiation of the military terminology; some reasons of its development as well as some clusters of terms realia have been analyzed, that function in the Arabic military terminological system.

Key words: modern standard Arabic, military terminology, territorial differentiation, terms realia.